

ZAMBRÓW

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

ZAMBRÓW, dawna ziemia łomżyńska woj. mazowieckiego (ob. powiat zambrowski, woj. podlaskie) / dawna siedziba dekanatu diecezji płockiej (ob. stolica dekanatu diecezji łomżyńskiej)

KAPLICA CMENTARNA-KOSTNICA, kompletna polichromia wnętrza

Datowanie (z fazami)

po 1795

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

ks. Marcin Krajewski, kan. płocki, oficjał łomżyński, prepozyt zambrowski i nowogrodzki

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

nieustaleni

Historia powstania

Kaplica drewniana o funkcji kostnicy wzniesiona w 1795 r. z inicjatywy miejscowego proboszcza ks. Marcina Krajewskiego, kan. płockiego, oficjała łomżyńskiego, prepozyta zambrowskiego i nowogrodzkiego, na planie kwadratu, nakryta stropem i dachem namiotowym z iglicą. Z tego okresu pochodzi kompletna dekoracja malarska wnętrza.

Przekształcenia, remonty, konserwacje

Kaplica restaurowana w 1866 r. z fundacji J. Chęcińskiego w związku ze śmiercią w lutym t.r. Franciszki Chęcińskiej, ostatnio konserwacja wnętrza w 1970 r., wtedy silnie uszkodzone, częściowo zmyte, poważna restauracja i rekonstrukcji ubytków polichromii po 1979 r.

Kompozycja / układ

Malatura wnętrza obejmuje wybielenie, na ścianie skierowanej na południowy wschód iluzjonistyczny, późnobarokowy ołtarz, z sarkofagową mensą z trapezowym blatem, artykułowany parami kolumn w porządku korynckim o błękitnawo-szarych gładkich trzonach, na wspólnych graniastych cokołach z prostokątnymi płycinami, dźwigających odcinki profilowanego belkowania z ciemnoszarym pasem fryzu, z wklęsłym polem środkowym, z ćwierćkulistym zwieńczeniem, z uproszczoną muszlą; na osiach skrajnych kolumn szare, dekoracyjne wczesnoklasycystyczne wazony o dekorowanych pasami lauru brzuścach. Na mense malowany czarny krzyżyk ołtarzowy i dwa późnobarokowe cynowe lichtarze.

Na pozostałych ścianach trzy pary umieszczonych wysoko, naturalistycznie oddanych wanitatywnych scen figuralnych nawiązujących do znanych cykli Totentanz / Taniec śmierci. Wszystkie sceny okolone prostymi listwowymi, żółtawymi bordiurami, na neutralnym niebieskawo-błękitnym tle, z wąskim pasem trawy. Położenie odpowiednio: na ścianie południowo-zachodniej, po bokach okna, odpowiednio od ołtarza: para szlachciców siedzących na stołkach przy kwadratowym stoliku, pijących ze szklanic wino i alkohol z karafek i dzbanków, ze szkieletem stojącym w tle i dotykających dłońmi ich głowy; zamożny szlachcic w czarnym oficjalnym żupanie, żółtawym pasie kontuszowym i w czerwonej czapce-madziarce, gładzący ręką wąs i trzymający w drugiej plik akt sądowych, z ujmującą go za ramie szkielet z kartą papieru z tekstem: „ME/ MEN/ TO/ MO/ RI.”; na ścianie północno-zachodniej, pod chórkami muzycznym, po lewej: włościanin podczas orki dałem zaprzęgnięty w wołu, ścinany kosą w pół przez śmierć pod postacią szkieletu; po prawej – myśliwy (Kurp zielony?) w zielonym mundurze strzelca, z parą psów gończych, ze szkieletem dmącym w rózek myśliwski i trzymającym flintę; na ścianie północno-wschodniej, po bokach okna, od ołtarza – zakonnik bernardyński z rękami na piersi i ksiądz diecezjalny w sutannie, komży i birecie z modlitewnikiem, zwróceniu ku sobie, w centrum szkielet trzymający w rękach sznur zakonny i rękę kapłana, młoda mężatka w białej sukni i czepcu koronkowym na głowie, z głową zwróconą w lewo, prowadzona w tańcu przez szkielet.

Uzupełnieniem są trzy tablice inskrypcyjne: poświęceniowa fundacji *sacellum* (pod chórkami muzycznym) oraz dwie zawierające cytaty o wymowie eschatologicznej (nad oknami, na ścianach: południowo-zachodniej i północno-wschodniej).

Program uzupełniają zestaw sześciu kwadratowych obrazów sztalugowych z przedstawieniami czaszek ludzkich z różnymi przedmiotami, opatrzonych w dolnym szarym pasku inskrypcjami, pierwotnie zawieszane ponad wymienionymi scenami naściennymi: w białym kwadratowym obramieniu w polu głównym ołtarza – w zamkniętej koronie królewskiej z berłem i orderem Orła Białego (dziś orderu brak) i inskrypcją: „REX HODIE EST? MORIETUR” (obecnie tekstu brak - powinien być na sceną z); czaszka na okutej szkatule z kupką złotych monet i mieszkciem I NIEZACHOWANĄ INKSRYPCJĄ: „IN PUTREREM MORTIS DEDUXISTI ME PAFT. 21 K 16”, czaszka w rogatywce insurekcyjnej, ze skrzyżowanymi szablą i pistoletem skałkowym, z tekstem: „MORIENTUR GRANDES ET PARVI – JEREM C16 K 6”; zniszczone: czaszka na gałązce mirtu, z czekiem niewieścim i inskrypcją: „SICCINE SEPARAT AMARA [...]” (przeznaczona do obrazu mężatki); czaszka nad wachlarzem kart z napisami: „POZWY”, „MANIFESTA”, „DEKRETA”, „KONDEMNATY”, „TRADICYE” (do sceny z szlachcicem w sądzie); czaszka na beczułce i inskrypcją: „STIPENDIA PECCATI MORS ROM. C 6 K 23” (powinna być nad sceną z pijącymi szlachcicami). Część inskrypcji nieodtworzona podczas ostatniej restauracji obiektu.

Ikonografia

Polichromia jest wyjątkowym w skali całego regionu przykładem sakralnego programu wanitatyno-eschatologicznego o silnym wydźwięku moralizatorskim. Tematyka koncentruje się wokół motywu Tańca śmierci, opatrzonego w odpowiednich scenach emblematami wanitatywnymi z cytatami łacińskimi zaczerpniętymi ze kanonu Starego i Nowego Testamentu. Motyw tańca śmierci, znany już w późnym średniowieczu (XIV-XV w.) w całej Europie Zachodniej, zyskał w dawnej Rzeczypospolitej dużą popularność po serii ciężkich wojen połowy XVII w. i wielkich stratach demograficznych i gospodarczych kraju. Źródłami inspiracji były głównie grafiki niemieckie i niderlandzkie, tutaj podzielone na poszczególne sceny odpowiadające poszczególnym stanom społecznym (szlachta, włościanie i duchowieństwo) oraz przywarom, skojarzonym z grzechami ciężkimi (pijaństwo, spory sądowe). We wszystkich obrazach uwagę zwraca realizm w oddaniu postaci, zwłaszcza ich współczesnych czasowi powstania polichromii (koniec XVIII w.) ubiorów i mundurów oraz sprzętów i narzędzi, przedmiotów. Ołtarz iluzjonistyczny przedstawia uproszczoną wersję wcześniejszych o trzy-cztery dekady nastaw późnobarokowych o podobnej, południowoniemieckiej, przede wszystkim augsburskiej proveniencji. Całość spinają w jeden cykl wspomniane inskrypcje-lemmy emblematów oraz dwie tablice, z których centralne miejsce zajmuje tekst poświadczający dokonanie fundacji i budowę kaplicy, poświęcony osobie ks. kan. Marcina Krajewskiego.

Iluzjonistyczna tablica poświadczeniowa: prostokątna o piaskowym tle, z cienką prostą, ciemniejszą bordiurą, wyżej herb Jasieńczyk pod kapeluszem biskupim (górną część zakryta przez deski chóru muzycznego), okolony rozwieszonym na wykrojowym kartuszu różańcem, tekst: „PRAESENS CAEMETERIUM INSISTEN/ DO PRIMEVAE CHRISTIANORUM PRA/ XI TUM PROSPICIENDO SUPERSTITUM/ INCOLUMITATI UNA; CUM HOC SA/ CELLO MARTINUS KRAIEWSKI CA/ NON: CATH: PLOC: OFFICIALIS ŁOM/ ZEN: EQUES ORDINIS S. STANI./ SLAI PRAEPOSIT' ZAMBROV: AC/ NOVOGRODEN: EREXIT 1795. DE:/ VOVITQUE DEO. QUI HAEC INSPI/ CIS MAORITURUS IPSE. MORTUIS PRAE/ CARE REQUIEM.”

Tablice-banderole z inskrypcjami eschatologicznymi: „CUM FAEX CUM EIMUS, CUM RES VILISSIMA SIMUS!/ UNDE SUPERBIMUS SI IN TERRAM TERRA REDIMUS” (południowo-wschodnia) i „DUM TUMULUS CERNIS, CUR NON MORTALIA SPERNIS TALI NAMQUE DOMO CLAUDITUR OMNIS HOMO” (północno-wschodnia).

Analiza formalno-stylistyczna

Z uwagi na brak odpowiednich analogii w malarstwie monumentalnym i sztalugowym tego czasu na północno-wschodnim Mazowszu niemożliwe jest na obecnym etapie badań określenie warsztatu i proveniencji artystycznej tego zespołu. Jest jednak ważnym przykładem prowincjonalnego malarstwa doby stanisławowskiej na tym obszarze.

Źródła i literatura przedmiotu

Katalog zabytków sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 9: *Województwo warszawskie*, red. M. Kałamajska-Saeed, z. 2: *Ciechanowiec, Zambrów, Wysokie Mazowieckie i okolice*, oprac. autorskie M. Kałamajska-

Saeed, Warszawa 1973, s. 97, fig. 133-136; J. S. Mroczek, *Zambrów: zarys dziejów*, Białystok 1982, s. 42, il. 10; W. Jemielity, *Diecezja łomżyńska. Studium historyczne parafii*, Łomża 1990, s. 340-341; A. M. Filipowicz, W. Brodziak, R. Łempicki, *Z dziejów chrześcijaństwa na ziemi zambrowskiej*, Warszawa-Łomża 2011 (*Episteme*, t. 104), s. 126-127, 189-190, 196-201, il. 4, 5, 7-13.

Fotografie:

Zambrów, cmentarz parafialny / komunalny, kaplica, iluzjonistyczny ołtarz, po 1795, po 1979, tłusta tempera na desce, wyk. niezidentyfikowana pracowni malarska z Łomży lub Podlasia (?), fot. MW, 2016.

Zambrów, cmentarz parafialny / komunalny, kaplica, obraz z cyklu Taniec śmierci – *Śmierć z zakonnikiem i księdzem*, po 1795, po 1979, tłusta tempera na desce, wyk. niezidentyfikowana pracowni malarska z Łomży lub Podlasia (?), fot. MW, 2016.

Zambrów, cmentarz parafialny / komunalny, kaplica, obraz z cyklu Taniec śmierci – *Śmierć z myśliwym (Kurpem lub żołnierzem?)*, po 1795, po 1979, tłusta tempera na desce, wyk. niezidentyfikowana pracowni malarska z Łomży lub Podlasia (?), fot. MW, 2016.

Zambrów, cmentarz parafialny / komunalny, kaplica, obraz z cyklu Taniec śmierci – *Śmierć z pijącymi szlachcicami*, po 1795, po 1979, tłusta tempera na desce, wyk. niezidentyfikowana pracowni malarska z Łomży lub Podlasia (?), fot. MW, 2016.

